בחוקותי

א. „וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור גו׳״[1], ובפרש״י: „למה נמנו [ה״אבות] אחורנית כלומר כדאי הוא יעקב הקטן לכך, ואם אינו כדאי הרי יצחק עמו, ואם אינו כדאי הרי אברהם עמו שהוא כדאי״[2].

ולכאורה מקורו[3] בתורת כהנים[4] עה״פ, וז״ל: „ולמה נאמרו אבות אחורניות, אלא אם אין מעשה אברהם כדיי — מעשה יצחק, ואם אין מעשה יצחק כדיי — מעשה יעקב, כדאי לכל א׳ וא׳ שיתלה לעולם בגינו״.

אבל רש״י בפירושו שינה בכמה פרטים מדרשת התו״כ, ולא עוד אלא ש־פירושו הוא היפך מפירוש התו״כ:

בתו״כ מתחיל מאברהם, וממשיך „אם אין מעשה אברהם כדיי — מעשה יצחק״, ומסיים ביעקב: ואילו רש״י כותב בסדר הפוך „כדאי הוא יעקב . . ואם אינו כדאי הרי יצחק כו׳ הרי אברהם״.

הטעם לשינוי זה מובן בפשטות, כי רש״י מפרש פשוטו של מקרא, ובכתוב מקדים „בריתי יעקב״ ל„בריתי יצחק . . בריתי אברהם״, שמזה מובן, שזהו גם סדר זכירת ברית אבות[5] — „כדאי הוא יעקב . . ואם אינו כדאי הרי יצחק עמו (— „ואף את בריתי יצחק״) כו׳ אברהם עמו״ (— „ואף את בריתי אברהם״).

אבל יש לבאר ולהסביר טעם שינוי זה — שלפי התו״כ, זכות יעקב היא גדו־לה יותר מזכות יצחק[6], ושל יצחק גדולה משל אברהם, שלכן[7] „אם אין מעשה אברהם כדיי — מעשה יצחק (שהוא גדול יותר[8]), ואם אין מעשה יצחק כדיי —

---

1) פרשתנו כו, מב.

2) המשך פרש״י זה „ולמה לא נאמר זכירה ביצחק כו׳״ (והשייכות לתחילת הדיבור) — נת׳ בההתוועדות (דש״פ בהוי״ב תשכ״ח — שאז נאמרה שיחה זו).

3) וראה ש״ך עה״ת כאן „ובתו״כ וכתבו ג״כ רש״י ז״ל למה נמנו כו׳״. ועוד.

4) ועד״ז בויק״ר עה״פ (פל״ו, ה) — אבל בשינוי גירסא (ראה הערה הבאה).

5) ובקרבן אהרן לתו״כ שם משמע, דזה שנמנו בכתוב אחורנית הוא (לא משום שזהו סדר זכירת ברית אבות, אלא) רק כדי ללמדנו שכל אחד מספיק בעצמו (ע״ש). וראה פי׳ המלבי״ם שם. ועוד [ו־לכאורה פירושם אינו ע״פ דרך הפשט. וראה הערה 7].

ולהעיר, שהגר״א גריס בתו״כ שנמנו כסדרם בקרא (כמו בפרש״י). וכן הוא בויק״ר שם (וראה ויק״ר הוצאת מרגליות שם).

6) וראה ויק״ר פרשתנו עה״פ (שם, ד) „אברהם לא ניצול כו׳ אלא בזכות יעקב כו׳ אברהם עצמו לא נברא אלא בזכותו של יעקב״. ע״ש. ולהעיר מההמשך בתו״כ כאן „ולמה ביעקב לא נאמר אף . . שמטתו . . שלימה״.

7) ואולי יש לומר, שזהו עיקר יסודו של התו״כ שלא כתב בקרא האבות כסדרם — מפני שכן מתאים לפי תוכן העניין, כיון שזכותו של יעקב גדולה משל אברהם ויצחק (ואין צורך לדחוק כדברי המפרשים שבהערה 5).

8) דאין לפרש כוונת התו״כ שכולם שווים* (כהדיעה בויק״ר עה״פ — שם, א), אלא שאם אין זכות א׳ מהם כדאי, מצרפים אותם זל״ז — שהרי

*) כדמשמע מפי׳ הקרבן אהרן לתו״כ שם. וצ״ע איך יפרש דברי התו״כ „אם אין מעשה אברהם כדיי מעשה יצחק״ (וכן בנוגע ליעקב).

מעשה יעקב" (כנ"ל); ואילו לפרש"י, שמתחיל מיעקב ומסיים באברהם, מובן, שדעתו להיפך, שזכותו של אברהם גדולה משל יעקב[9].

ועוד שינוי: בתו"כ מסיים "כדאי לכל א' ואי' שיתלה . . בגינו", והיינו שכל א' מהאבות בפ"ע כדאי [אלא שכאשר ה' מצב גרוע ביותר[10], וזקוקים לזכות גדולה יותר ולא מספיק "מעשה אברהם", תולים בזכות "מעשה יצחק", או יותר מזה, "מעשה יעקב"]; משא"כ רש"י מדייק בלשונו "ואם אינו כדאי הרי יצחק עמו . . הרי אברהם עמו"[11] — היינו לא ש־זכות כאו"א בפ"ע מספיקה[12], אלא מצ־טרפים זל"ז ועד כולם יחד[13].

[בפשטות מובן הטעם ששינה רש"י בפרט זה מהתו"כ, כי בכתוב נאמר "ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור", היינו שמפורש בפשוטו של מקרא שאין הכוונה שיזכיר כ"א מהאבות בפ"ע, אלא שיצרפם זל"ז[14], ולכן מדגיש רש"י, שבא לפרש פשוטו של מקרא, "יצחק עמו . . אברהם עמו".

אבל יש להסביר הטעם דשיטות אלו — שלפי התו"כ מספיקה זכות של כאו"א מהאבות בפ"ע, ואילו לפי פשוטו של מקרא, זכירת ברית אבות דיצחק היא דוקא באופן של "עמו", בצירוף ליעקב וכן בנוגע לאברהם].

ב. יש מפרשים[15], ששני שינויים אלה תלויים זב"ז — דגם לרש"י יעקב הוא "בחור שבאבות"[16] וזכותו גדולה משל אברהם ומשל יצחק, ולכן כותב רש"י "הרי יצחק עמו . . אברהם עמו", כי אין דעתו (בפשוטו של מקרא) ש"אם (יעקב) אינו כדאי" מספיקה זכותו של יצחק לחוד (ואדרבא — זכותו של יעקב גדולה משל יצחק), אלא שאז מצרפים זכותו

בתו"כ ממשיך "כדאי לכל א' ואי' שיתלה . . בגינו" (וכדלקמן בפנים).

9) ואין לפרש שכוונת רש"י היא ששלשתם שווים הם, אלא ש"אם אינו כדאי הרי יצחק עמו . . אברהם עמו" (כדלקמן בפנים) — שהרי מפורש ברש"י "יעקב הקטן", וכדלקמן סעיף ב.

10) ראה גם מלבי"ם כאן. באר יצחק על פרש"י כאן. ועוד.

ולכאורה זוהי פשטות כוונת התו"כ, דאל"כ יש בו סתירה מרישא לסיפא, שמתחיל "אם אין מעשה אברהם כדי" (וכן ביצחק), ומסיים "כדאי לכל א' וא' כו'". ועכצ"ל, שכוונת התו"כ בסיום דבריו, שישנו מצב שכל א' בפ"ע כדאי שיתלה העולם בגינו.

11) דלא כלשון רש"י בפ' דברים (א, ח) "אברהם כדאי לעצמו יצחק כדאי לעצמו יעקב כדאי לעצמו". — ולהעיר ששם נמנו על הסדר (ולא "אחורנית").

12) וצע"ק בגו"א כאן, שמחלק בין "זכור ל־אברהם גו" דפ' תשא (לב, יג) ש"צריך צדקות וזכות כולם ביחד" (ועיין פרש"י שם), ל"וזכרתי גו" דפרשתנו, "שכל אחד ואחד זכותו די שיגאול ישראל" — והרי מפורש ברש"י כאן "יצחק עמו . . אברהם עמו" (אלא שבנוגע לאברהם ראה הערה הבאה).

13) בדפוס ראשון דפרש"י (וכמה כת"י רש"י שתח"י) הגירסא (גבי אברהם) "הרי אברהם כדי (שהוא כדאי)", בלי תיבת "עמו". וראה גם משכיל לדוד כאן. אבל בדפוסי רש"י הנפוצים הוא כבפנים (ובדפוס שני (וכמה כת"י רש"י שתח"י) "עמהם" במקום "עמו". וראה לקמן הערה 40). וכ"ה בבחיי כאן.

14) ראה גם מהרש"א (מהדורא בתרא) ב"מ פה, ב.

15) מלאכת הקודש על פרש"י כאן. ע"ש באורך.

16) ב"ר רפע"ו. ש' הפסוקים להאריז"ל תולדות כז, כה ("בחיר שבאבות"). וראה זח"א קיט, ב. קמז, ב. הנסמן בהערה 6. ועוד.

של יצחק עם יעקב („יצחק עמו") וכן בנוגע לאברהם.

אבל [נוסף שעדיין צ"ע סברת ה־שיטות, שלפי התו"כ מודגשת בכתוב זכותו של כאו"א מהאבות בפ"ע („כדאי לכל א' וא' שיתלה לעולם בגינו"), ולפי רש"י מודגש צירופם זל"ז („הרי יצחק עמו . . אברהם עמו") — הרי]

רש"י כותב בפירוש „כדאי הוא יעקב הקטן לכך", דבפשטות כוונתו, דאף ש־יעקב הוא „קטן" בערך שאר האבות[17], מ"מ „כדאי הוא יעקב הקטן לכך" (אלא ש„אם אינו כדאי — הרי יצחק כו' ואם אינו כדאי הרי אברהם עמו שהוא כדא"י") — היינו שרש"י לא ס"ל (כהתו"כ) שזכותו של יעקב היא גדולה משל יצחק ואברהם, אלא יעקב „קטן" מהם, ואברהם גדול מכולם[18].

[ובפשטות יש לומר, שדברי רש"י כאן, שיעקב הוא „קטן" בערך לאברהם ויצחק, באים בהמשך, מיוסדים על פירוש לעיל (בפ' תשא[19]) עה"פ „זכור ל־אברהם ליצחק ולישראל" (לאחרי חטא העגל) — „אם לשרפה הם זכור לאברהם שמסר עצמו להשרף עליך באור כשדים, אם להריגה זכור ליצחק שפשט צוארו לעקידה, אם לגלות זכור ליעקב שגלה לחרן", שמזה מובן שגדלה זכותו של אברהם משל יצחק (ויעקב), כיון שהוא „מסר עצמו להשרף עליך", ולמטה ממנה זכות יצחק „שפשט צוארו לעקידה"[20], ולמטה מהם זכות יעקב שלא מצינו בו מסירת נפש בפועל, אלא רק ענין ה־גלות].

ומכל הנ"ל מובן, שיש שני אופנים ב־יחס האבות זל"ז: ע"פ אופן אחד כל הקודם לחבירו גדול ממנו, זכות אברהם גדולה מזכות יצחק וזכות יצחק מיעקב; ובאופן שני כל המאוחר גדול יותר, דיעקב הוא בחור דכל האבות, ויצחק הוא מובחר יותר מאברהם. והחילוק בין התו"כ ורש"י הוא בפירוש כתובים אלה, מה מכריע בזכירת ברית אבות — אם ענין שבו יעקב הוא ה„קטן", או ענין שבו יעקב הוא העיקר (בחור שבאבות).

ובזה תלוי גם שינוי הב' — כי בענין שבו גדול יעקב מיצחק ומאברהם, יש זכות בכל אחד ואחד מהאבות בפ"ע (בנוגע לזכירת הברית), „כדאי לכל א' וא' שיתלה לעולם בגינו": אבל בענין שבו אברהם גדול מיצחק ויצחק מיעקב, יש צורך בצירופם זל"ז (לזכירה זו), ל־צרף מעלת אברהם ויצחק למעלת יעקב (אע"פ שיעקב הוא ה„קטן" שבהם).

ג. ויש לומר הביאור בזה ע"פ שינוי נוסף בפירוש רש"י לגבי התו"כ: בתו"כ הלשון „אם אין מעשה אברהם כדיי מעשה יצחק כו' מעשה יעקב", ואילו רש"י כותב „כדאי הוא יעקב כו' הרי יצחק כו' הרי אברהם . . שהוא כדא"", ומשמיט תיבת „מעשה".

והיינו, שלהתו"כ (עיקר) ההדגשה כאן (בזכירת ברית אבות) היא הזכות שב־„מעשה" האבות (ובזה גדלה מעלת יעקב על שאר האבות); ואילו לרש"י (עיקר) ההדגשה בזכירה זו היא זכות של אבר־הם יצחק ויעקב מצד עצמם, דהיינו עצם היותם „אבות" (ובזה עיקר המעלה הוא באברהם, אלא שכדי שזכות זו תגין ל־בניו אחריו (אפשר ש)צריך להצטרף עם יצחק וגם עם יעקב, אף ש„יעקב הקטן").

---

17) ראה גם משכיל לדוד ובאר בשדה על פרש"י.

18) וכמו שמסיים רש"י רק גבי אברהם „שהוא כדא"".

19) לב, יג.

20) להעיר מדין ד' מיתות, ששריפה חמורה מהרג (משנה סנהדרין מט, ב).

ויובן זה בהקדם חילוק כללי בין ה־תו"כ ופרש"י בכתובים אלה[21]:

כתובים אלה (שבסוף התוכחה) מפרשים סדר סיום הגלות וסדר הגאולה: „והתודו[22] את עונם גו' אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם, וזכרתי את בריתי וגו'". והנה בתו"כ מפרש „והתודו את עונם" — „לצד התשובה הן הדברים", „או יכנע לבבם הערל" — „לצד התשובה הן הדברים", והיינו שלפי פירוש התו"כ יש כאן עשיית תשובה: אבל בפרש"י לא נזכר כאן ענין התשובה, ואדרבה, בהתיבות „ואז ירצו את עונם" מפרש רש"י — „יכפרו על עונם ביסוריהם"[23], שהריצוי והכפרה על העוונות באים (לא מפני שעשו תשובה, אלא) ע"י היסורים[24].

שזהו חילוק עיקרי בין פירוש התו"כ ופרש"י בהטעם שתבוא הגאולה (שמדובר עלי' בכתוב): להתו"כ תבוא בגלל זכיותיהם של ישראל, דכיון שעשו תשובה על עוונותיהם ונרצה להם עונם, לכן ראויים הם וזכו לגאולה: משא"כ לפרש"י אין הכפרה בגלל תשובתם וזכיותיהם של ישראל, אלא הקב"ה מביא עליהם יסורים ועי"ז מתכפר עונם, וב־לשון הכתוב — שרש"י מביאו כאן[25] — „והעולה על רוחכם גו' אם לא ביד חזקה וגו'"[26], שהקב"ה מחזיר את ישראל „לתחת כנפי"[27] באופן של „יד חזקה" (ולא מרצונם הם).

וכשם שחלוקים בסיבת ריצוי העוונות המביא לגאולה (אם הוא בגלל התשובה או בגלל היסורים), כך חלוקים גם ב־מהותה של זכירת ברית אבות ופעולתה בנוגע להגאולה.

דהנה זה שיש צורך בזכירת ברית אבות כדי שבנ"י ישובו לארצם, אף ש־כבר נרצה עוונם, מובן, כביאור ה־אוה"ח[28], ש„הוידוי יועיל להקל מעליהם הגזירות הרעות אבל להשיבם לכנם (לארץ ישראל) צריך זכות אבות". אבל במהותה של זכירה זו ופעולתה חלוקים התו"כ ורש"י:

לפי התו"כ שריצוי העוונות המביא את הגאולה בא ע"י תשובתם של ישראל, היינו שישראל מצד עצמם הם ראויים לגאולה, יש לומר, שהצורך בזכירת ברית אבות הוא, כי התשובה (רק) מבטלת את הרע (עונם), אבל כדי שיהיו ראויים לגאולה (שזהו ע"י „ופניתי אליכם", „ונתתי משכני בתוככם . . והתהלכתי בתוככם"[29]), זקוקים גם לזכיות [וי"ל שזהו ע"ד שמצינו בגאולת מצרים, דכיון ש„לא היו בידם מצות להתעסק בהם כדי שיגאלו . . נתן להם שתי מצות דם פסח ודם מילה"[30]]:

וזהו ענין זכירת ברית אבות, שע"י ומצד כריתת ברית זו, הרי זכות המעשים טובים של האבות עומד לבנ"י[31] עד סוף כל הדורות [שהרי זהו תוכן הכריתת ברית בין הקב"ה והאבות, שאין זו ברית (רק) עבורם, אלא להיותם האבות של בני ישראל, הרי הברית עם

---

21) בהבא לקמן ראה גם לקו"ש חכ"ז ע' 207 ואילך ובהערות שם.

22) כו, מ־מב.

23) ולשון זו ליתא בתו"כ שם.

24) וגם „והתודו את עונם", לפרש"י אינו וידוי של תשובה (כמשנ"ת בארוכה בלקו"ש שם).

25) פסוק מא ד"ה והבאתי.

26) יחזקאל כ, לב־לג (אף שהובא גם בתו"כ שם — ראה לקו"ש שם הערה 8).

27) ל' רש"י פרשתנו שם.

28) כאן.

29) פרשתנו כו, ט ואילך.

30) פרש"י בא יב, ו (ממכילתא שם).

31) בשבת (נה, א) תמה זכות אבות. אבל ראה רש"י שם (ד"ה ה' אלקי). פי' הר"י בתוד"ה שמואל שם. ואכ"מ.

האבות היא ממילא כריתת ברית עם כל בנ״י, זרעם אחריהם, עד סוף כל הדורות, וה״ז נחשב כאילו יש להם מעשים טובים וראויים הם לגאולה.

משא״כ לפרש״י, שריצוי העון המביא את הגאולה בא ע״ז שהקב״ה „מחזירן לתחת כנפי . . ביד חזקה״[27] (ע״י שמביא עליהם יסורים המכפרים על עוונותיהם), י״ל, שכשם שריצוי העון אינו תלוי במעשה ישראל, כך גם זכות הגאולה אינה תלוי׳ (כ״כ) במעלה שבמעשה, אלא היא (ג״כ) תוצאה ממעשה הקב״ה עם האבות, שכיון שהקב״ה כרת ברית עם האבות שיגאל את בניהם, לכן, אין נפק״מ (כ״כ) אם הם ראויים לגאולה אלא סו״ס גואל אותם מעבדות לחירות [אלא שכל זמן שעונם לא נרצה, הרי זה בסתירה להכר״ב ואי אפשר שיגאלו, אבל לאחרי שנרצה עונם ע״י יסורים, הנה אז נגאלים ע״י זכירת ברית אבות].

ולכן לא נוגע כאן זכות מעשה האבות, אלא הכריתת ברית שעשה הקב״ה עם אברהם יצחק ויעקב בתור אבות, דכיון שכרת ברית עם האבות, הרי אין נפק״מ מצב הבנים, והקב״ה מקיים הבטחתו בכל מצב שהוא.

ד. ע״פ כל הנ״ל יתבארו גם שאר השינויים (הנ״ל) שבין התו״כ ופרש״י על הפסוק „וזכרתי גו״ [אם יעקב הוא בחור שבאבות או שיעקב הוא „הקטן״, וכן אם צריכים צירוף זל״ז ועד של כולם יחד]:

זה שהקב״ה קבע שאברהם יצחק ויעקב הם האבות של עם ישראל, שבניהם אחריהם הם האומה הנבחרת אשר לה ניתנה תורה כו׳ — ה״ז בגלל[32] מסירת נפשם ודביקותם בה׳, ובזה גדלה מעלת אברהם על שאר האבות[33], שאף שנולד לתרח וגדל בין עובדי ע״ז וכו׳, הכיר את בוראו בעבודת עצמו, ועד שמסר את עצמו לשריפה על קדושת שמו ית׳, שבזה נעשה אבי האומה:

אבל לאידך יש מעלה ביעקב, שדוקא משום שהי׳ בן יצחק ובן בנו של אברהם[34], לכן, אע״פ שלא הי׳ זקוק למסירת נפש דאברהם (ודיצחק), מ״מ, להיות שנולד ונתגדל ע״י אברהם ויצחק, הרי מעשיו ועבודתו היו בתכלית הקדושה, ובפשטות, שמילדותו הי׳ „יושב אהלים״, „אהלו של שם ואהלו של עבר״[35], ועד שלא הי׳ פסול בזרעו (אף שאברהם יצא ממנו ישמעאל ויצחק יצא ממנו עשו)[36], ולכן נקרא[16] „בחור שבאבות״.

וזהו תוכן החילוק בין התו״כ ופרש״י:

בתו״כ שההדגשה היא על מעשה האבות, הרי בזה יש מעלה בזכות שבמעשה יעקב על מעשה יצחק ועל מעשה אברהם, כיון שמעשה יעקב הי׳ בתכלית הקדושה כנ״ל: משא״כ בפרש״י שההדגשה היא על האבות עצמם, בתור אבות, הרי בזה יעקב הוא ה„קטן״, ולכן מתחיל רש״י מיעקב ומסיים באברהם „שהוא כדאי״.

אבל לאידך, דוקא משום זה יש צורך לצרף זכותו של אברהם ודיצחק ליעקב („יצחק עמו . . אברהם עמו״) — כי זה שאברהם הוא ה„אב״ של בניו אחריו (וכן

32) להעיר מרמב״ם הל׳ ע״ז ספ״א.

33) ראה גם ש״ך עה״ת פרשתנו כאן. ולהעיר מרש״י תולדות כה, כ.

34) להעיר מרש״י תולדות שם, כא.

35) תולדות שם, כז וברש״י.

36) פסחים נו, א. ויק״ר (וראה גם תו״כ) פרשתנו כאן. ובב״מ. רש״י ויחי מז, לא (וראה רש״י ישעי׳ כט, כב).

יצחק) יכולה לבוא מזה[37] השפעה גם ל(בני) ישמעאל ול(בני) עשו[38], שהרי גם הם יצאו מן (זרעו של) אברהם ויצחק[39];

וזהו שרש"י מדייק „ואם אינו כדאי הרי יצחק עמו . . אברהם עמו", דכדי שזכות אבות תעמוד דוקא לבני ישראל, זהו ע"י שמצרפים אברהם ויצחק ל־יעקב[40], שאז זכירת ברית אברהם ויצחק שייכת אך ורק לבני ישראל.

(משיחת ש"פ בהו"ב תשכ"ח)

---

37) כלומר: זה שמעשה האבות מגין על בניהם ועומד להם, ה"ז רק כשהבנים שייכים לזה, ובמילא מובן שאין זה שייך כלל לבני ישמעאל ובני עשו: אבל כשמדובר בעצם זכות אבות, להיותם אבות שלנו (בלי נפק"מ דמצבם של בנים), יש צורך לשלול טענת בני ישמעאל ובני עשו שגם הם זרעו של אברהם ויצחק.

38) וראה תו"כ (שבהערה 6) „ולמה ביעקב לא נאמר אף . . שמטתו . . שלימה" (ולהעיר מקרבן אהרן שם (ועוד), שמפרש שזהו עוד טעם למה נמנו האבות אחורנית). אלשיך פרשתנו כאן. מלאכת הקודש על פרש"י כאן. ועוד.

39) כמפורש (וירא כא, יג) „וגם את בן האמה גו' זרעך הוא"* — ופשיטא עשו. וכמפורש ברש"י דברים (ב, ה) „ירושה לעשו, מאברהם" (ופשיטא שהוא באמצעות יצחק). וראה קידושין יח, א (ולהעיר מב' הדיעות בשו"ע אדה"ז או"ח סתקצ"א סי"ב). [ומ"ש רש"י (ויצא כח, טו) „ביצחק ולא כל יצחק" — ע"פ פשוטו של מקרא יל"פ שזוהי הבטחה (כלשון רש"י שם) שכן יהי' בפועל, ולא תנאי]. ואכ"מ.

---

*) וראה רש"י וירא (שם, י) „שהי' מריב עם יצחק על הירושה". ולהעיר מרש"י ויחי (נ, ה) בנוגע לעשו.

40) ע"פ המבואר בפנים מובן ל' רש"י „ואם אינו כדאי הרי אברהם עמו" — דאם כוונת רש"י (בלשון „עמו") היא לצירוף כולם יחד, הול"ל „ואם אינם" (יעקב ויצחק) כדאי הרי אברהם עמהם"**? אלא שכוונת רש"י היא, שאם אין זכות „יעקב הקטן" כדאי, יש זכות דיצחק שהיא יותר גדולה, ואם של יצחק אינו כדאי — „הרי אברהם . . שהוא כדאי" (היינו, זכותו של יצחק בפ"ע, ואח"כ של אברהם בפ"ע); וזה שצ"ל „עמו" (אינו כדי להגדיל כמות הזכיות, אלא) הוא רק כדי שזכות דיצחק וזכות דאברהם תעמוד רק לבנ"י, ולכן צריכים לצרפם „עמו" — ליעקב דוקא. ועצ"ע.

---

*) וכ"ה בדפוס א' וב' דפרש"י, ובכמה כת"י רש"י שתח"י.

**) וכ"ה בדפוס ב' ובכמה כת"י רש"י שתח"י [בדפוס א' הגירסא „הרי אברהם כדי". וכ"ה בכמה כת"י רש"י שתח"י].